

تحلیل محتوای وصیت‌نامه‌های شهدا (با تأکید بر مفاهیم الگو و توسل به ائمه)

سیمین فروغزاده*

سحر سلطانی**

تاریخ دریافت: ۹۷/۰۲/۲۲

تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۳/۲۶

چکیده

هدف از پژوهش حاضر، شناسایی مضامین مبنی بر الگو قرار دادن ائمه (ع) و توسل به آن بزرگواران در وصیت‌نامه‌های شهدا می‌باشد. روش تحقیق اسنادی و تکنیک مورد استفاده تحلیل محتوا و واحد ثبت مضمون است. جامعه آماری، تمامی وصیت‌نامه‌های موجود در بنیاد شهید و امور ایثارگران انقلاب اسلامی خراسان رضوی بوده که تعداد ۱۰۳۴ از آنان به عنوان نمونه تصادفی انتخاب شده است. برای پاسخ به سؤالات تحقیق، مضامین و محورهای اصلی وصیت‌نامه شهدا با کلیدواژه‌های مرتبط با اسامی و القاب ائمه معصوم و جستجوی متنی نرم افزار آفیس استخراج شد. نتایج نشان داد که بعد از نام و یاد خداوند، امام حسین (ع) نزدیک‌ترین معصوم به شهیدان بوده که علاوه بر نقش الگو و مرجع شهیدان در مبارزه علیه کفار، در ترغیب رزمندگان به شهادت‌طلبی و نیز تسلی بخشی به خانواده‌های شهیدان تعیین کننده بوده و در راهنمایی خانواده و جوانان از منظر شهیدان سهم قابل توجهی داشته است. علاوه بر ایشان، امام زمان (عج)، امام علی (ع)، حضرت فاطمه (س) و حضرت رضاع (ع) از جمله معصومین، همچنین حضرت زینب (س) از دیگر بزرگوارانی بوده‌اند که شهیدان ارتباط قلبی محکمی با آنان داشته‌اند و همواره پیروی از آن‌ها را به دیگران توصیه نموده‌اند. تحلیل محتوای وصایا نشان داد که هریک از معصومین جایگاه و نقش ویژه‌ای در زندگی و مبارزه شهیدان داشته‌اند که به تفصیل در متن مقاله آمده است.

کلیدواژه‌ها: امر به معروف، نهی از منکر، همدلی، سازگاری اجتماعی.

*. عضو هیات علمی گروه توسعه پایدار شهری و منطقه ای سازمان جهاد دانشگاهی خراسان رضوی

foroughzadeh.simin@gmail.com

** نویسنده مسئول: عضو هیات علمی گروه توسعه پایدار شهری و منطقه ای سازمان جهاد دانشگاهی خراسان

رضوی)

soltani.sahar@hotmail.com

۱. طرح مسئله

جامعه ما بعد از جنگ تحمیلی دچار تغییرات قابل توجهی در حیطه فرهنگ شده است. به گونه‌ای که می‌توان فرهنگ جامعه را به دو دوره جنگ و پس از جنگ تقسیم کرد. تأمل در باورهای ارزش‌شناختی، زیباشناختی و هستی‌شناختی زمان جنگ حاکی از درونی شدن عمیق این باورها در آحاد جامعه به‌ویژه رزمندگان است. تا اندازه‌ای که ارزش‌هایی چون از خودگذشتگی، ایثار، وحدت و همدلی به حد اعلا ارتقاء پیدا کرده بود و فردگرایی، خودخواهی و مادی‌اندیشی جزء ضد ارزش‌های اجتماعی تلقی می‌شد.

اما بررسی ارزش‌ها در زمان پس از جنگ بیانگر این واقعیت مهم است که گویی با گذشت زمان ارزش‌های اجتماعی زمان جنگ اهمیت و قداست خود را از دست می‌دهند و شکاف نسلی بین جوانان دیروز و امروز به طرز فزاینده‌ای در حال رشد است (رفیع پور، ۱۳۸۵: ۱۳۶). واقعیتی که به مرور زمان ترویج ارزش‌های اجتماعی اصیل دینی و انقلابی را در بین جوانان با سختی‌های بسیاری روبرو می‌سازد.

از سوی دیگر جامعه امروز ما با خطرات متعددی مواجه است که مهم‌ترین آن‌ها نفوذ فرهنگ بیگانه و تضعیف ارزش‌های ملی و مذهبی در بین جوانان است. پیشرفت تکنولوژی و وسایل ارتباط جمعی، همچنین نفوذ وسیع اینترنت و ماهواره در سطح جامعه این خطر را بیش از پیش جدی‌تر می‌سازد. لذا هر پژوهشی که بتواند میزان اثرگذاری چنین تهدیداتی را کمتر نماید از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. نتایج پیمایش ملی ارزش‌ها و نگرش‌ها هم نشان داده است که ارزش ایثار و شهادت در سطح نوجوانان و جوانان از حد مطلوب و آرمانی فاصله بسیاری دارد. این آسیب فرهنگی که خود پیامد منفی نفوذ فرهنگ بیگانه محسوب می‌شود در آینده‌ای نه چندان دور می‌تواند خطرات بزرگی را متوجه کشورمان سازد. از سوی دیگر نتایج تحقیقات متعدد نشان داده است که یکی از مسائل بغرنج در بین فرزندان و خانواده‌های شاهد و ایثارگر، مسئله کتمان هویت شهادتی است (حیدری چروده، ۱۳۸۹: ۷۸). این واقعیت تلخ را هم می‌توان نشانه دیگری بر تنزل ارزش‌های اجتماعی در جامعه ایران دانست.

برای مقابله با وضعیت موجود و بهبود وضعیت فرهنگ، به‌ویژه در عرصه ایثار و شهادت

اقدامات مختلفی در حال انجام است و دستگاه‌های اجرایی متعددی عهده‌دار این مهم هستند. از جمله این وظایف، معرفی فرهنگ ایثار و شهادت و بررسی ادبیات شکل گرفته در دفاع مقدس است. در این مقوله یکی از منابع مهم شناسایی پیام‌های فرهنگی زمان جنگ در وصیت‌نامه‌های شهدا است که به مثابه خزانه ارزشمندی از فرهنگ زمان جنگ محسوب می‌شود. طی دو دهه اخیر تحلیل محتوای این وصیت‌نامه‌ها از این حیث که می‌تواند عناصر محتوایی و پیام‌های مربوط به ایثار و شهادت را نشان دهد، موضوع تحقیقات متعددی قرار گرفته است؛ اما هیچ‌یک از این تحقیقات به الگوبرداری شهیدان از ائمه اطهار(ع) نپرداخته‌اند. به این منظور مقاله حاضر با انجام تحلیل محتوا بر روی وصیت‌نامه‌های شهدا در صدد شناسایی مضامینی از محتوای وصیت‌نامه‌های شهدا با موضوع الگو قرار دادن ائمه و توسل به آنان در زندگی است. به این منظور تحقیق پاسخگویی سؤالات زیر است.

۱. شهدا، با کدام‌یک از ائمه اطهار(ع) انس و الفت بیشتری داشته‌اند؟
۲. شهدا، کدام‌یک از ائمه اطهار(ع) را الگوی خود در زندگی قرار داده‌اند؟
۳. ائمه اطهار(ع) از کدام حیث بیشتر مورد توجه شهیدان بوده‌اند؟

۲. مبانی نظری

فضای جنگ در هر سرزمین، گونه‌ای خاص از زبان و بیان را می‌آفریند که با مؤلفه‌های موجود در آن جنگ هم‌خوانی دارد. ناب‌ترین شکل این زبان توسط کسانی به کار گرفته می‌شود که از نزدیک با جنگ دست‌وپنجه نرم می‌کنند و گونه مکتوب آن را باید در متون و مطالب تولیدشده در زمان جنگ جستجو کرد. یکی از اتفاقات مهم در تاریخ ایران، جنگ تحمیلی و دفاع مردم ایران از میهن و ارزش‌های انقلاب اسلامی بود. حضور اقشار مختلف مردم در جبهه‌ها، در ادبیات معاصر ایران اثری عمیق به جا گذاشت و تغییرات ژرف و همه‌جانبه‌ای را به وجود آورد که زمینه‌ساز پدید آمدن ادبیاتی خاص با عنوان ادبیات پایداری یا ادبیات دفاع مقدس شد. جوانان که برای دفاع از وطن و ارزش‌های انقلاب به جبهه‌های جنگ می‌رفتند و به مقام شهادت نائل می‌شدند، پیام‌ها و دیدگاه‌های خود درباره‌ی دین، انقلاب، رهبر، توسل به ائمه و پیروی از رفتار و منش آن بزرگان و... را در قالب وصیت‌نامه به مردم ابلاغ می‌کردند. محتوای این

وصیت‌نامه‌ها که می‌توان آن‌ها را در دسته ادبیات پایداری قرار داد، مواد اصلی تحلیل در این پژوهش است.

سابقه مباحث نظری جدی در خصوص ادبیات مقاومت به جنگ جهانی دوم برمی‌گردد. پس از جنگ جهانی دوم در اروپا و به‌ویژه فرانسه، متفکران و هنرمندان تحت تأثیر جنگ و نهضت مقاومت به این برداشت کلی رسیدند که باید در تحولات جامعه شرکت فعال داشته باشند (سارتر، ۱۳۸۸: ۸۴). امروز علی‌رغم گذشت قریب چهار دهه از انقلاب اسلامی و سه دهه از پایان جنگ تحمیلی، با وجود اجماعی که در مفهوم ادبیات پایداری حاصل شده است، در تعریف آن اختلاف و تشتت زیادی به چشم می‌خورد. به گونه‌ای که جریان ادبیات پایداری (در شکل ادبیات انقلاب اسلامی و به‌ویژه ادبیات دفاع مقدس) طی چهار دهه اخیر، چه در عرصه شعر و چه در زمینه نثر، جریان فراگیر و غالب ادبیات در ایران بوده است. همان‌گونه که اشاره شد علی‌رغم گستردگی این نوع از ادبیات، تعریف دقیق و جامعی که مورد اجماع اهل تحقیق باشد، از ادبیات مقاومت یا پایداری وجود ندارد (چهرقانی، ۱۳۹۶: ۱۱).

چهرقانی پس از نقد تعاریف موجود از ادبیات پایداری در سطوح عام و خاص، ادبیات پایداری را چنین تعریف می‌کند: «به آن دسته از آثار ادبی گفته می‌شود که متضمن مضمون اعتراض، ستیز و تاب‌آوری در برابر هر نوع اعمال قدرت نامشروع باشند» (همان: ۱۲). در نهایت نتیجه می‌گیرد که ادبیات پایداری، انواعی همچون ادبیات سیاسی، ادبیات مدنی، ادبیات زیرزمینی، ادبیات معترض، ادبیات زندان، ادبیات جنگ، تبعید یا مهاجرت را شامل می‌شود (همان: ۱۴).

به این ترتیب دست‌نوشته‌ها یا وصیت‌نامه‌های به‌جامانده از رزمندگان ایران را می‌توان مهم‌ترین اسناد نوشتاری جنگ به حساب آورد که به گونه‌ای منحصر به فرد، دارای محتوایی غنی برای بررسی از زوایای مختلف است. در تعریف وصیت‌نامه شهدا آمده است «وصیت‌نامه سندی مکتوب و بعضاً ضبط شده در نوار یا فیلم، شامل سفارش‌های شهید به اعضاء خانواده، دوستان، هم‌زمان و جامعه که غالباً بیانگر اعتقادات شهید نیز باشد» (مجموعه دستورالعمل‌های مرکز اسناد ایشارگران، ۱۳۸۷: ۲۹).

از آنجایی که این وصیت‌نامه‌ها حاوی دست‌نوشته‌هایی در خصوص ابعاد مختلف از جنگ ایران و عراق‌اند و توسط رزمندگانی نوشته شده است که مستقیماً در جریان این جنگ قرار

داشته‌اند، می‌توانند تصویری ملموس و عینی از جنگ را در مقابل دیدگان مخاطبان ترسیم کند. همچنین می‌توانند به عنوان سند و متن ادبی معاصر جنگ تحمیلی، در تاریخ ادبیات مطرح باشند و از منظر جامعه‌شناختی نیز مورد مطالعه قرار گیرند. لذا در این تحقیق محور اصلی تحلیل وصیت‌نامه‌ها، شناسایی مضامین و نشانه‌هایی مبنی بر الگو قراردادن ائمه (ع) و توسل به آن بزرگواران توسط شهدا است.

۳. پیشینه تحقیق

قریب به سی سال از پایان جنگ ایران و عراق می‌گذرد. در این مدت پژوهش‌های زیادی در حوزه جنگ و دفاع مقدس انجام شده است. بررسی پیشینه تجربی تحقیق نشان می‌دهد در این دوران همواره وصیت‌نامه‌ها، آثار قلمی و کلامی شهدا از زوایای مختلف، موضوع بررسی و تحلیل قرار گرفته‌اند. آن‌چنان‌که پایگاه‌های داده‌ی نشریات علمی پژوهشی کشور نشان می‌دهد به‌طور خاص در زمینه وصیت‌نامه‌های شهدا با موضوع الگو گرفتن آن‌ها از ائمه و توسل به آن بزرگواران، تاکنون تحقیق منتشر شده‌ای وجود ندارد. چکیده برخی از پژوهش‌های انجام شده بر روی وصیت‌نامه‌ها که می‌تواند به گونه‌ای نزدیک به موضوع مقاله حاضر باشد، چنین است:

خسروی زارگر و بخشی (۱۳۹۶) در «انگیزه بخشی رزمندگان اسلام برای حضور در دفاع مقدس، بررسی محتوای وصیت‌نامه‌های شهدا» به بررسی و تحلیل ۱۰۹ وصیت‌نامه از شهدای خراسان جنوبی پرداختند. در این تحقیق معلوم شد علل و انگیزه رزمندگان برای حضور در جبهه به ترتیب دینی (۶۳ درصد)، انقلابی (۲۳ درصد) و ملی (۳ درصد) بوده است.

همچنین محمودی و توکلی زاده راوری (۱۳۹۵) در پژوهشی به «مطالعه موردی وصیت‌نامه فرماندهان پاسدار شهید استان کرمان» پرداختند و به کمک تحلیل محتوا بر روی ۶۸ متن کامل وصیت‌نامه این تحقیق را انجام دادند. یافته‌ها نشان داد هشت محور اساسی در این وصیت‌نامه‌ها وجود دارد که دو محور اصلی آن‌ها «خداوند» و «اسلام» است. در این تحقیق نتایج به صورت مضمونی و ذهنی با چند نامه از آخرین نامه‌های کشته‌شدگان جنگ جهانی دوم توسط نازی‌ها مقایسه گردید و نتایج نشان داد چندین محور در گروه وصیت‌نامه شهدا و کشته‌شدگان جنگ جهانی دوم مشترک است اما تفاوت اساسی بین این دو گروه، درون‌مایه و ذهنیت رزمندگان است.

وجه تمایز وجود عنصر ایدئولوژی اسلامی با محوریت مفاهیم و بزرگان دینی به ویژه شهدای کربلا در وصیت نامه شهداست.

ربیعی و تمنایی (۱۳۹۲) در «تحلیل گفتمان وصیت نامه‌ی شهدای جنگ تحمیلی»، به مطالعه و تحلیل پنجاه وصیت نامه برگزیده از رزمندگان جنگ پرداخته و بر اساس نظریه گفتمان لاکلاوموف توجه خود را بر گفتارهای خاص و ظرفیت مفصل بندی آن‌ها معطوف می‌کند. به عنوان نقطه شروع برای پاسخ دادن به این سؤالات، مضامین و محورهای اصلی وصیت نامه شهدا استخراج شده، سپس به این سؤال پاسخ داده می‌شود که چه نشانه‌هایی دارای موقعیتی ممتازند و در رابطه‌ی با نشانه‌های دیگر چگونه در آن گفتمان تعریف می‌شوند؟ سؤال دیگر این بوده است که وصیت نامه‌ها از طریق قراردادن عناصر در رابطه‌ای خاص با یکدیگر، چه معنایی را تثبیت و حفظ می‌کنند و چه معانی بالقوه‌ای را حذف و طرد می‌سازند؟ نتایج نشان داد مضامین و محورهای اصلی وصیت نامه‌ها عبارت بودند از: «ولایت فقیه و رهبری امام خمینی»، «استکبارستیزی و در رأس آن آمریکا»، «واقعه کربلا و شهادت امام حسین (ع)»، «حجاب»، «نماز جماعت و نماز جمعه»، «نفی زندگی دنیایی» و «توصیه به گریستن برای شهدای کربلا به جای گریستن برای شهادت خودشان». در این میان عنصر «ولایت فقیه و رهبری امام خمینی» دال مرکزی به حساب می‌آید که دال‌های دیگر پیرامون آن مفصل بندی می‌شوند و معنا می‌یابند و بر اساس نظر لاکلاوموف، معنای دال‌های پیرامونی از طریق عمل مفصل بندی حول دال و نقطه مرکزی تثبیت می‌شود. در انتها محقق نتیجه می‌گیرد که با استناد به نتایج تحقیق ما می‌توانیم از «گفتمان شهدا» سخن بگوییم؛ گفتمانی که از رزمندگان سوژه‌هایی ساخته است که جز به آخرت فکر نمی‌کنند؛ سوژه‌هایی که خود قبل از کشته شدن به آغوش مرگ می‌روند و شهادت در جنگ تحمیلی را همچون جان دادن در واقعه کربلای سال ۶۱ هجری می‌دانند.

صدیق اورعی (۱۳۸۵) در تحقیقی با عنوان «تحلیل محتوای وصایا و آثار فرهنگی شهدا» به شناسایی مضامین غالب، ترغیب‌ها و تحذیرها، تصویر جبهه و جنگ و همچنین ارزش‌ها و ضد ارزش‌ها در وصیت نامه‌های شهدا می‌پردازد. جامعه آماری کلیه شهدای دارای وصیت نامه و آثار فرهنگی بوده است که از این تعداد ۲۵۰۰ صفحه از آثار به روش نمونه گیری تصادفی از کل کشور انتخاب گردید و از تکنیک تحلیل محتوا استفاده شد. واحد تحلیل در این پژوهش جمله

بوده است. جمع کل جملات در آثار بررسی شده ۳۵۳۶۳ جمله بوده است. از این تعداد بیشترین فراوانی (۱۶۴۲۶ جمله) با ۴۶/۵ درصد به امور سیاسی اختصاص دارد، پس از آن امور فرهنگی (۱۴۰۰۷ جمله) با ۳۹/۶ درصد و بالاخره ۴۸۹۴ جمله به امور اجتماعی مربوط می‌شود که ۱۳/۸ درصد جملات را در برمی‌گیرد و به لحاظ فراوانی در مرتبه سوم قرار دارد. از مجموع وصایا و آثار فرهنگی مورد بررسی، از سوی شهدا، ۶۴۲۱ مورد ترغیب مطرح شده است. بیشترین ترغیب مطرح شده با ۴۷/۱۷ درصد به امور فرهنگی اختصاص دارد، پس از آن امور سیاسی یا ۴۲/۰۸ و امور اجتماعی با ۱۰/۷۵ درصد در مرتبه‌های بعدی قرار دارند. همچنین از سوی شهدا ۱۶۵۵ جمله تحذیری مطرح شده است که از این تعداد ۶۶/۶ درصد به تحذیر از امور سیاسی اختصاص دارد و پس از آن تحذیر از امور فرهنگی ۲۸/۳۲ و تحذیر از امور اجتماعی با ۶/۴۵ درصد در مرتبه‌های بعدی قرار دارند. علاوه بر آن از سوی شهدا ۳۳۱۹ در مورد تصویر جبهه و جنگ مطرح شده است، بیشترین تصویر مطرح شده با (۱۷۹۰ جمله) و ۵۳/۹۳ درصد به تصویر دفاعی و مدافعانه اختصاص دارد، پس از آن تصویر حق طلبانه در یک نگاه تاریخی، (۸۶۶ جمله) و ۲۶/۰۹ درصد، تصویر سلوک عرفانی (۴۰۴ جمله) با ۱۲/۱۷ و تصویر عبادی (۲۵۹ جمله) با ۷/۸ درصد در مرتبه‌های بعدی قرار دارند.

حسین آقایی (۱۳۹۰) در «تحلیل ساختاری و محتوایی وصیت‌نامه‌های شهدای دفاع مقدس»، به تحلیل وصیت‌نامه‌های شهدا پرداخته است. در این تحقیق دو وصیت‌نامه‌ی شهید همت و یک وصیت‌نامه‌ی شهید زین‌الدین و یک وصیت‌نامه از شهید سید مجتبی علمدار که حول محور زمینه‌سازی برای ظهور حضرت مهدی (عج) و ولایت‌مداری می‌چرخد، تحلیل شد. تحلیل ساختاری با اتکا بر نکات بیانی، بدیعی و دستوری بوده و در تحلیل محتوایی تکیه بر مضامین عرفانی و اخلاقی، انقلابی و سیاسی بوده است. از این بیست عنوان کلی در وصیت‌نامه‌ها پنج عنوان که عبارت از زمینه‌سازی برای ظهور حضرت مهدی (عج)، پشتیبانی از امام خمینی، ترغیب به دفاع و جنگ و عشق به شهادت و اقتدار به امام حسین و نهضت عاشورا می‌باشد در وصیت‌نامه‌های شهدا و شعر شعرای دفاع مقدس نقشی اساسی و محوری دارد. همچنین نتایج نشان می‌دهد وصایا در نوزده عنوان کلی موضوع‌بندی و تحلیل شده‌اند که عبارت است از: مناجات، رزمندگان و شهدا، دشمن‌ستیزی، مواظبت و نصایح شهدا، طلب حلالیت، پشتیبانی از امام خمینی (ره) و ولایت‌فقیه،

عشق به شهادت، توجه به مرگ و جهان آخرت، جایگاه پدر و مادر، آینده‌نگری، ترغیب به دفاع و جنگ، جایگاه حجاب و همسران شهدا در وصیت‌نامه‌های شهدا، توصیه به هم‌زمان شهید، نقش امام خمینی در پیوستگی صفوف جبهه، استقامت، اعتراف به گناهان، اقتدار به امام حسین و نهضت عاشورا، آرزوی شهدا و فلسفه‌ی شهادت و حضور در جبهه‌ها.

مقصودی خصریگی (۱۳۷۷) با هدف سنجش فرهنگ شهادت، به انجام تحقیقی با عنوان «تحلیل محتوای وصیت‌نامه‌های سرداران شهید» پرداخت. در این تحقیق وصیت‌نامه‌های سرداران شهید به روش اسنادی و تکنیک تحلیل محتوا مورد بررسی قرار گرفته است. جامعه آماری این پژوهش را وصیت‌نامه تمام سرداران شهید استان خراسان تشکیل می‌دهد که از آن میان به تناسب شهرستان‌ها، ۳۰ نفر نمونه انتخاب شد. یافته‌های این تحقیق چهار مقوله اصلی را در وصایای سرداران شهید نشان داد: مقوله‌های خانوادگی، مقوله‌های اجتماعی، مقوله‌های فردی، مقوله‌های حمد و ثنای خداوند.

در داخل هر یک از مقوله‌های اصلی، مقوله‌های فرعی (عقیدتی، اخلاقی، عاطفی، تربیتی مذهبی، اقتصادی، طلب عفو و بخشش، تشکر و قدردانی از خانواده، شکر و سپاس از خداوند، راز و نیاز و مغفرت طلبیدن) وجود دارد. نتایج نشان می‌دهد وصیت سرداران شهید به پدر و مادر، برادر و سایر دوستان و امت اسلامی بیش از همه متوجه مقوله عقیدتی می‌باشد اما آنان به همسران خود بیشتر در زمینه تربیتی و به خواهران خود بیش از همه در زمینه مقوله اخلاقی وصیت نموده‌اند. در بخش عقیدتی اموری که مورد تأکید قرار گرفته‌اند عبارت‌اند از: حمایت و پشتیبانی از اسلام و ارزش شهادت، ادامه دادن راه شهدا، اطاعت از رهبری، رهرو حسین (ع) بودن و به ندای حسین (ع) لبیک گفتن، تقویت جبهه‌ها، حمایت از مظلومین و پیروی از ولایت فقیه. در بخش تربیتی به اموری چون فرستادن فرزند به مدرسه، ادامه دادن راه پدر، تربیت فاطمه وار و زینب گونه بیش از همه اشاره شده است. در بخش اخلاقی نیز حفظ حجاب بیش از سایر موارد توصیه گردیده است.

فریدون عبدی (۱۳۹۵) در «تحلیلی بر وصیت‌نامه شهدای دفاع مقدس به عنوان مهم‌ترین ارزش فرازمانی»، در پی آن بوده است تا بر مبنای روش نظریه داده بنیاد به تحلیل محتوای وصایای شهدا در دفاع مقدس بپردازد. جامعه آماری وصایای ۱۱۰۰ دانش‌آموخته دانشگاه افسری امام علی (ع) است که تعداد ۳۰ وصیت‌نامه با روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب گردید. بر اساس نتایج

به‌دست آمده ایجاد زمینه‌های خوب همچون شرایط دوران انقلاب که بر اساسی مبارزه با ظلم ستم‌شاهی شکل گرفت، ولایت مداری آحاد عظیم ایران و عملکرد عالی امام خمینی به عنوان ولی فقیه در رهبری انقلاب اسلامی و تربیت خانوادگی ایرانیان، همچنین داشتن ویژگی‌های ارزشی در بین ملت ایران بخصوص جوانان پاک همچون اعتقاد راسخ به عاشورا، ظهور حضرت مهدی و مقوله اصلی خدامحوری باعث ارتقاء سطح آگاهی و بصیرت، دشمن‌ستیزی و دفاع در مقابل ظلم گردید و همه این موارد باعث شهادت‌طلبی و عشق به شهادت گردید و شهادت‌طلبی و روح معنویت‌گرایی شهدا هم که ریشه در فرهنگ عاشورا و انتظار مهدویت دارد، منجر به این شده تا هویت جدیدی در بین مردم ایران اسلامی به‌صورت مستمر شکل بگیرد که مبنای آن ایمان بیشتر به خدا و ارزش‌های اسلامی بوده و هست.

صدیق اورعی (۱۳۷۹) در پژوهش دیگری به «مقایسه آثار قلمی و کلامی سرداران شهید خراسان با کلام امام خمینی (ره)» می‌پردازد. روش تحقیق اسنادی بوده و از تکنیک تحلیل متن استفاده شده است. مقوله‌های شناسایی شده در آثار کلامی و قلمی سرداران شهید خراسان در قالب سه موضوع فرهنگی، اجتماعی و سیاسی دسته‌بندی شد. در مرحله بعد جهت مقایسه پس از مطالعه هر پیام به آثار امام خمینی (ره) موجود در صحیفه نور و مجموعه تبیان مراجعه شده و موارد مشابه استخراج و در پاورقی درج گردیده است. مقوله‌های به‌دست آمده با توجه به موضوع، مقوله کلی و مقوله جزئی چنین بوده است: الف- امور فرهنگی که شامل نه مقوله اصلی بوده است که عبارت‌اند از: خدامحوری، امامت، معاد، دنیا، اسلام، عبادات، صبر و استقامت، خودسازی، تبلیغ، ب- امور اجتماعی که شامل هفت مقوله اصلی بوده است که عبارت‌اند از: زنان، جوانان، خانواده، مستضعفان و محرومان، ملت ایران، اتحاد و انسجام، احساس مسئولیت، ج- امور سیاسی که شامل هشت مقوله اصلی بوده است که عبارت‌اند از: ولایت رهبری، انقلاب، جبهه، مبارزه، شهید و شهادت، نیروهای مسلح، مسائل نظامی.

تحلیل محتوای آرمان‌های سیاسی سرداران شهید، عنوان پژوهش دیگری است که توسط یزدان پناه (۱۳۷۷) انجام شده است. هدف، شناسایی آرمان‌های سیاسی سرداران شهید استان خراسان رضوی بوده است. نتایج نشان می‌دهد مهم‌ترین مقوله‌های مستخرج از وصایا چنین است: اطاعت از ولایت فقیه، اطاعت از امام، الگوگیری از اهل بیت، محافظت از انقلاب، تأکید بر اهمیت

جنگ، تأکید بر ادامه راه شهدا، تأکید بر وحدت، عدم باندبازی سیاسی، بی‌اعتنایی به دنیا، ملت، دولت، تأکید بر بزرگی امام و اطاعت از ایشان، اسلام و قرآن، اهل‌بیت، امام حسین (ع) و حضرت زینب (س)، پیروی از ولایت‌فقیه، امام، جنگ با استکبار جهانی و کفر، شهدا، انقلاب و جمهوری اسلامی، وحدت، جنگ، قانون و رابطه بازی، باندبازی سیاسی، ناموس و نماز جمعه.

تحقیق دیگر توسط شرفی (۱۳۷۸) به «بررسی آرمان‌های اقتصادی سرداران شهید و رابطه آن‌ها با وضعیت فعلی جامعه» پرداخته است. هدف از این تحقیق شناسایی آرمان‌های اقتصادی سرداران شهید و گرایش‌های اقتصادی غالب بر جامعه در دوران پس از جنگ و تطبیق این دو با یکدیگر بوده است. جامعه آماری این پژوهش را کل وصیت‌نامه‌های سرداران شهید استان خراسان (۴۰۰ وصیت‌نامه) بوده است که با حذف موارد غیر مرتبط و قابل دسترسی محقق، ۱۱۰ وصیت‌نامه تحلیل شده است. این تحقیق به روش اسنادی و با استفاده از تکنیک تحلیل محتوا انجام شده است. نتایج نشان داد مقوله‌های مهم به ترتیب میزان تکرار عبارت‌اند از: آزادی از قیدوبند دنیا، مبارزه با مفاسد اقتصادی، انفاق کردن، رد حق الناس، کمک به جبهه و جنگ، توجه به خانواده، تلاش و سازندگی، همکاری با نظام حاکم. محقق در پایان با توجه به ویژگی‌های ساختاری جامعه ایران در حال جنگ با عراق (همبستگی اجتماعی قوی، تفوق ارزش‌های مذهبی، مسئله دفاع به عنوان یک ارزش و هنجار) به این نتیجه رسیده است که آرمان‌ها و گرایش‌های اقتصادی غالب در چنین جامعه‌ای کاملاً در وصیت‌نامه سرداران شهید تبلور یافته است اما گرایش‌های اقتصادی جامعه پس از جنگ در پی رخدادها و اقداماتی چند تغییر نموده است به این صورت که ارزش‌های مادی به خصوص ثروت در صدر سلسله‌مراتب ارزشی جای گرفتند.

صدیق اورعی (۱۳۷۹) در پژوهش «ترغیب‌ها و تحذیرها در کلام سرداران شهید» که برای کنگره سرداران شهید استان خراسان انجام داده است، کلیه وصایا و آثار سرداران شهید استان خراسان را به عنوان جامعه آماری انتخاب می‌کند و در مجموع ۲۹ اثر به صورت تمام شماری تحلیل می‌شود. هدف تحقیق، شناخت «بایدها» و «نبایدها»ی مطرح شده از جانب سرداران شهید بوده است. این تحقیق با روش اسنادی و با استفاده از تکنیک تحلیل محتوا انجام شده است. نتایج حاکی از آن است که در قسمت ترغیب‌ها «دعا کردن در حق خود، رهبر، مؤمنین و...» بیشترین فراوانی را دارد، پس از آن «مبارزه با دشمن» و در رتبه سوم «الگو قرار دادن ائمه» قرار دارد. در

قسمت تحذیرها، سرداران شهید، مخاطب را بیش از همه از «سستی کردن» و «تکبر» بر حذر داشته‌اند. پرهیز از «فاش کردن مسائل حفاظتی» و «بی‌توجهی به دستورات فرماندهان» به ترتیب پس از آن قرار دارند. همچنین مقوله دعا کردن که دارای بیشترین فراوانی در قسمت ترغیب‌ها می‌باشد بیش از همه به رزمندگان توصیه شده است و در قسمت تحذیرها پرهیز از سستی به بسیجیان بیش از دیگر موارد به مخاطبان توصیه شده است.

پژوهش «تصویر عاشورا در کلام سرداران شهید استان خراسان» عنوان تحقیق دیگری است که به مسئولیت صدیق اورعی (۱۳۷۹) برای کنگره سرداران شهید استان خراسان انجام شده است. جامعه آماری وصایا یا نامه‌ها و سخنرانی‌های کلیه سرداران شهید استان خراسان بوده است که به صورت تمام شماری مورد تحلیل قرار گرفته است. هدف این تحقیق شناخت فضای مفهومی عاشورا در آثار قلمی و کلامی این شهیدان بوده و با روش تحقیق اسنادی و تکنیک تحلیل محتوا انجام شده است. در این تحقیق، هر جا سرداران شهید به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم به واقعه عاشورا و قیام امام حسین (ع) اشاره کرده و تصویری از آن ارائه داده‌اند، استخراج و مقوله‌بندی شده است. تصاویری که از این تحلیل به‌دست آمده است به ترتیب بیشترین فراوانی عبارت‌اند از: تصویر مظلومانه، حماسی، خداجویانه، عظمت عاشورا، پیروزمندانه، عاجزانه، آگاهانه، ملتسمانه. در این تحقیق هر تصویر (مقوله اصلی) شامل چندین مقوله فرعی است. مقوله‌های فرعی تصویر مظلومانه عبارت‌اند از: بی‌وفایی مردم، مظلومیت امام حسین و اهل بیت و یارانش، بی‌رحمی بنی‌امیه، تنهایی امام حسین و یاران و اهل بیت او، دروغ‌گویی و عهدشکنی کوفیان، اسارت یاران و اهل بیت امام حسین، تحمیل تشنگی و گرسنگی به فرزندان امام حسین. تصویر حماسی شامل مقوله‌ها فرعی: بیدارگری و افشاگری، فداکاری و از خودگذشتگی، استواری و استقامت، جنگاوری، شجاعت و دلیری، شهادت‌طلبی، جهاد داوطلبانه، دفاع از حق و حقیقت، آموختن درس خودسازی می‌باشد. تصویر خداجویانه مقوله‌های فرعی عبارت‌اند از: انجام تکلیف الهی، جلب رضایت خدا، کمال‌جویی، جوار خدا را دیدن، بشارت دادن به سعادت و نیز اخلاص را دربر می‌گیرد. تصویر عظمت عاشورا از مقوله‌های فرعی: عظمت امام حسین (ع)، عظمت عاشورا و محرم. عظمت کربلا و عظمت اسرای عاشورا تشکیل شده است. تصویر پیروزمندانه شامل دو مقوله پیروزی امام حسین (ع) و تداوم راه حسین و اهل بیت است. مقوله‌ها فرعی تصویر عاجزانه عبارت‌اند از:

درماندگی مسلم در کوفه، ناتوانی امام حسین برای حمل اجساد، درماندگی فرزندان امام حسین (ع)، درماندگی امام سجاد (ع)، ناتوانی حضرت زینب (س). تصویر آگاهانه از دو مقوله شناخت حقیقت و ایمان به برحق بودن امام حسین (ع) و شناخت شهادت تشکیل شده است. تصویر ملتمسانه شامل مقوله‌های فرعی یا باور طلبی امام حسین (ع) برای قیام، کمک خواستن امام حسین (ع) برای حمل جسد می‌باشد.

در یک جمع‌بندی کلی می‌توان گفت اگرچه تحقیقات انجام شده در ارتباط با وصیت‌نامه‌های شهدا از غنای محتوایی بسیار بالایی برخوردار است اما هیچ‌یک از تحقیقات مورد اشاره به‌طور مستقیم به موضوع الگوبرداری شهدا از ائمه اطهار و توسل به آن‌ها نپرداخته‌اند که این مهم در تحقیق حاضر انجام شده است.

۴. روش تحقیق

شناسایی مضامین مبنی بر الگو قرار دادن ائمه (ع) و توسل به آن بزرگواران در وصیت‌نامه‌های شهدا، هدف پژوهش حاضر می‌باشد. برای دستیابی به این هدف، ۱۰۳۴ نسخه وصیت‌نامه به‌عنوان سند در نظر گرفته شده و برای تجزیه و تحلیل آن‌ها از نرم‌افزار آفیس^۱ استفاده گردیده است. این وصیت‌نامه‌ها در تحقیق «تحلیل محتوای وصایا و آثار فرهنگی شهدا» (اورعی، ۱۳۸۵) پیش از این گردآوری شده بود و برای انجام پژوهش حاضر، مجدداً مبنای تحلیل قرار گرفت. این تحقیق به روش اسنادی و با استفاده از تکنیک تحلیل محتوا انجام شد. واحد ثبت نیز در آن مضمون بوده و مراحل کدگذاری و تحلیل به شیوه تماتیک یا موضوعی انجام شد. همان‌گونه که در مراحل کار اشاره شد داده‌های مشابهی که بار معنایی یکسانی داشتند تحت کدهای مشترکی کدگذاری گردید. پس از آن مفاهیم متناسبی به هر یک اختصاص داده شد. سپس به منظور تشکیل مقوله‌ها هر یک از این مفاهیم با یکدیگر مقایسه شد تا شباهت‌ها و تفاوت‌هایشان مشخص شود. پس از آن مفاهیم مشترک بر اساس مقایسه‌های ثابت (تشابهات و تفاوت‌ها) در قالب مقولات عمده دسته‌بندی شد.

این مراحل به ترتیب چنین بوده است:

1. Office

- ۱- ثبت مقاله‌ها در نرم‌افزار و مطالعه‌ی وصیت‌نامه‌های شهدا: در این مرحله متن وصیت‌نامه‌های شهدا توسط محقق به دقت مورد مطالعه قرار گرفت.
- ۲- مقوله‌بندی: با مطالعه اسناد مربوط، مضامین پیام‌های موجود در این آثار در خصوص الگو قرار دادن ائمه و توسل به آن بزرگواران در قالب گزاره استخراج گردید و سپس تبدیل به مقوله گردید.
- ۳- کدگذاری مقوله‌ها: به منظور تسریع در کار و تسهیل طبقه‌بندی برای هر مقوله‌ی کلی و جزئی مربوط به آن، کد یا شناسه‌ای در نظر گرفته شد.
- ۴- تدوین مقوله‌های اصلی و فرعی با ذکر گزاره‌های آن

۵. یافته‌ها

همان‌گونه که پیش‌ازاین توضیح داده شد، شناسایی و طبقه‌بندی مضامین موجود در وصیت‌نامه‌های شهدا با موضوع الگو قرار دادن و توسل به ائمه هدف اصلی تحقیق بود. برای تحلیل داده‌ها، متن اسناد چندین بار خوانده شد تا آشنایی کامل با داده‌ها حاصل شود. با واکاوی و فهم درون‌مایه وصیت‌نامه‌های شهدا، درنهایت مقولاتی به دست آمد. آنچه در این فصل ارائه می‌شود حاصل واکاوی این داده‌هاست. تحلیل محتوای وصیت‌نامه‌های موردبررسی نشان داد بیشترین مؤانست شهدا با امام حسین (ع)، حضرت مهدی (عج)، امام علی (ع) و حضرت زینب (س) بوده است. در این بخش، مقوله‌های اصلی، فرعی و ذکر گزاره‌ها به صورت بریده از متن وصیت‌نامه آمده است که روایی مقوله‌ها را اثبات می‌کند.

• امام حسین (ع)

- در کمتر وصیت‌نامه‌ای دیده شد که با سلام و درود به سرور شهیدان شروع نشده باشد:
۱. السلام علیک یا ابا عبدالله.
  ۲. با سلام و درود بر سالار شهیدان امام حسین (ع).
  ۳. سلام و درود به سرور آزادگان جهان حسین بن علی (ع) کسی که رزمندگان ما از او درس ایثار و از خودگذشتگی آموختند.

- الگوبرداری از امام حسین(ع)

امام حسین(ع) بنا بر روایت خود شهیدان نه تنها معلم آن‌ها بود، بلکه رهبر و الگوی آنان در زندگی و الهام‌بخش آنان در مبارزه بود:

۱. راهی که من انتخاب کرده‌ام، راه حسین(ع) است.
۲. شهیدان ادامه‌دهنده راه امام حسین(ع) هستند.
۳. پس ما جوانان هم این راه را که راه حسین است برگزیدیم. مرگ با عزت بهتر از زندگی با ذلت است.
۴. ملتی که با (الهام گرفتن از قیام پرشکوه سیدالشهداء امام حسین(ع) و ادامه دادن به آن قیام پرشکوه توانستند معنی اسلام واقعی و عمل به آن را به تمام جهانیان بشناسانند و جان تازه‌ای در کالبد نیمه‌جان مسلمانان بدمند و به آن‌ها شور و حرکتی تازه بخشند.
۵. از خداوند متعال می‌خواهم که ما را از شهیدان واقعی و پیروان راستین حضرت امام حسین(ع) قرار بدهد.
۶. من پس از پایان تحصیلات متوسطه با عشق و علاقه خودم وارد سپاه شدم چون عشق به الله و خمینی به من حکم می‌کرد که پاسدار پرچم حسین(ع) باشم.
۷. راه من همانا راه.... و راه حسین(ع) و راه اصحاب حسین(ع) هست.
۸. این آرزویم را از خدا می‌خواهم که به من ایمانی عطا کند که فقط راه امام حسین(ع) را دنبال کنم.
۹. ما باید..... سرمشق از امام حسین(ع) بگیریم....
۱۰. برای تحقق بخشیدن به ندای «هل من ناصر ینصرنی» حسین پا به جبهه نهادم.
۱۱. افتخار می‌کنم که در زیر پرچم خونین حسینی (به دفاع از اسلام و نوامیس اسلامی پرداخته پس از جهاد در راه حق تعالی) شربت گوارای شهادت را به دست اباعبدالله(ع) نوشیده و به صف شهدای کربلا و میهن اسلامیمان پیوندم.
۱۲. امیدوارم با اباعبدالله(ع) و فاطمه زهرا(س) محشور شوم.
۱۳. چون ای حسین جان، آری ما لیاقت در رکاب بودنت را نداشتیم ولی چون (کل یوم

عاشورا کل ارض کربلا) این امید را یافتیم که با قدم نهادن بر جبهه با تو محشور شویم.

۱۴. با خداوند پیمان می‌بندم که در تمام کربلاها با حسین(ع) همراه باشم.

- شهادت‌طلبی در راه حسین(ع)

- در بخش‌های وسیعی از وصیت‌نامه‌های شهدا، شهادت در راه خدا آرزو بوده است.
۱. مادرم، شهادت بالاترین افتخاری است که از حسین(ع) برایم ارث ماند.
  ۲. زیرا ما با شهادت خویش به دانشگاهی وارد می‌شویم که معلمش حسین(ع) است.
  ۳. بزرگ‌ترین معلم ما امام حسین است که با ایثار جان خود و فرزندان بسیار عزیز خود در صحرای کربلا با لبانی تشنه جان را برای خدا و زنده نگه‌داشتن دین خدا فدا کرد. حالا ما چگونه می‌توانیم بی‌مسئولیت و بی‌قید زندگی کنیم آن‌هم چه زندگی ذلت‌باری هیئات.
  ۴. حسین(ع) دلاورانه به جنگ با یزید برخاست، و در این راه اکبر و عباس بلکه خون خود را مایه گذاشت.
  ۵. راه من همان راه سرخ حسین(ع) است.
  ۶. من به ندای حسین لبیک گفته‌ام و بدانید که شهادت در این راه افتخار است.
  ۷. راستی من درس شهادت را از آموزگار شهادت، حسین(ع) آموختم.
  ۸. فلسفه بزرگ نهضت حسین(ع) این است که مرگ سرخ به از زندگی ننگین است.
  ۹. و اگر این بدن‌ها ساخته شده است که آخر کار بمیرد پس چرا در راه خدا با شمشیر قطعه‌قطعه نشود؟
  ۱۰. و از خدای عز و جل خواهانم که آرزوی قلبی مرا که شهادت در راهش و محشور شدن با حسین(ع) می‌باشد نصیبم بگرداند.
  ۱۱. پس ما جوانان هم این راه را که راه حسین است برگزیدیم. مرگ با عزت بهتر از زندگی با ذلت است.
  ۱۲. و امیدوارم که شربت شیرین شهادت را به دست اباعبدالله الحسین نوشیده.....

۱۳. البته پیروزی نهایی هدف است که چه بکشیم و چه کشته شویم، اگر زنده ماندم که خوشحالی آن چشیدن مزه پیروزی اسلام است و اگر کشته شدم، مزه شیرین تری که همانا شهادت است، چشیده‌ام. به هر حال، پیروزی با اسلام است و امام حسین (ع) آن را ثابت کرده است.

۱۴. و همچون حسین (ع) که همه چیز را در راه اسلام فدا نمود ما هم همین گونه باشیم.

- تسلی خانواده با توسل به امام حسین (ع)

شهیدان، خانواده خود را با توسل به امام حسین (ع)، به صبوری دعوت می کردند:

۱. سوگوار و غمگین اصلاً نباشید، بلکه شاد باشید که اطاعت از امام حسین مان سرور شهیدان به من دست داد.
۲. به یاد آر شهادت حسین (ع) و اولادش و اصحابش را و برای من ناراحت مباش حتی اگر جنازه مرا هم ندیدی.
۳. و در فراقم نگرید و اگر خواستید گریه کنید برای امام حسین (ع) و علی اکبر بگریید.
۴. ای مادر تو را به حسین (ع).... قسمت می دهم که برای من اشک نریز.
۵. هر موقع خواستید گریه کنید آن لحظه به فکر کربلای حسین (ع) باشید.
۶. و اگر خواستید برای من گریه کنید برای علی اکبر حسین (ع) گریه کنید و برای شهدای جنگ تحمیلی گریه کنید.
۷. مادرم تو نیز از اینکه من حقیر و ناچیز را از دست داده‌ای ناراحت مباش. مادر جان مطمئن باش که خون من از قاسم و علی اکبر و علی اصغر امام حسین (ع) رنگین تر نیست.

- توصیه به خانواده و جوانان به تبعیت از راه امام حسین (ع)

توصیه اصلی شهیدان به خانواده و مردم، پیگیری راه امام حسین و تبعیت از ایشان است:

۱. اما وصیت من به پدر و مادر و برادران و همه دوستان و هم‌زمان... و تا آخرین قطره خون خود به این راه که راه انبیاء بزرگ (و راه حسین (ع) و راه شهیدان و مردان

- حق و حقیقت) است ادامه خواهم داد و هیچ عاملی نمی‌تواند در اراده من سستی وارد کند.
۲. و شما ای جوان‌ها، دوستان و هم‌پایگاهی‌ها خدا نکند که در رختخواب ذلت بمیرید که حسین(ع) در میدان نبرد شهید شد. برادران مبادا در غفلت بمیرید که علی‌اکبر حسین در راه حسین و با هدف شهید شد.
۳. و به جنگ اهمیت دهید که این جنگ، ستیز حق و باطل است و این نهضت تداوم قیام امام حسین(ع) است.
۴. امیدوارم خداوند شما امت دلیر به‌ویژه خانواده شهیدپرورم را هر چه بیشتر به وظایف آشنا گرداند تا اهل کوفه باشیم و با اطاعت و پیروی کامل خود از رهبر و ولایت‌فقیه راه حسین(ع) را ادامه دهیم و لبیک‌گویان راه شهدای کربلا را دنبال کنیم.
۵. امیدوارم که راهم را ادامه بدهید که راه سرخ انبیا و حسین(ع) است.
۶. سعی کنید ندای (..... من الذله) حسین(ع) را نمودار خود ساخته و همیشه مبارز و جنگجو برای گرفتن حق و زیر بار نرفتن به ظلم و ظالم باشید.
۷. گسترش اسلام در جهان با ادامه دادن به قیام امام حسین(ع).
۸. به آن کس که صدای من به گوش او می‌رسد می‌گویم که امروز اسلام غریب است امروز اسلام نیازمند به خون و مال و جان است (هر کس از هر طریق که می‌تواند در این راه کمک کند) و همچون حسین(ع) که همه‌چیز را در راه اسلام فدا نمود ما هم همین‌گونه باشیم.
۹. و ای برادرم من از تو می‌خواهم که راه سرخ من که همان راه سرخ حسین(ع) است ادامه دهید.

• امام علی(ع)

- یکی از الگوهای شهدا در زندگی حضرت علی(ع) بوده است. برخی از دست‌نوشته‌های شهدا که نشان از ادامه دادن راه امام علی(ع) است، به قرار زیر است:
۱. راه من، راه امام علی(ع) است.

۲. مگر ما نبودیم که افسوس می خوردیم که چرا ما نبودیم که در جنگ‌هایی که حضرت علی(ع) با کفار داشت برویم و جان بی قابل خود را فدای اسلام کنیم. ولی به نظر ما در آینده هم افسوس می خوردیم که چرا ما در جبهه با کفار بعضی کم کاری کردیم.
۳. به قول مولایمان علی(ع) زندگی که نان خوردن و آب آشامیدن نیست. زندگی که خوابیدن نیست زندگی که راه رفتن نیست. اگر بمیرید و پیروز باشید آن وقت زنده‌اید ولی اگر مغلوب دشمن باشید....
۴. خدا می داند اجر جهاد چقدر است و به گفته مولا علی(ع) در نهج البلاغه باید سر را به خدا عاریه داد که جز او کسی ارزشی ندارد.
۵. که به قول مولایمان علی(ع) اگر هزار ضربت به فرق من فرود بیاید بهتر است که در بستر با یک بیماری بمیرم.
۶. خدایا در دنیای انسان‌ها آدمی بزرگ‌تر و کامل‌تر و بهتر از علی(ع) نمی‌شناسم ولی حتی او ظاهراً در مبارزات حیات پیروز نشد و حکومت عدل و دادش زیر تازیانه‌های ظلم و ستم و فساد معاویه خرد شد و حکومت حق لاقفل به دست علی بر ظلمت کفر و جهل ظلم پیروز گردید.
۷. این خواست تمام توده‌های به اسارت کشیده و زجر دیده و مستضعف ایران بود که برادری، برابری حکومت عدل علی(ع).
۸. ای خدا هر چه فکر کردم که در روز محشر با چه رویی حاضر شوم در مقابل مولایم علی(ع) پیشوایم حسین(ع) آنجا بگویم من در دنیا چه کاری انجام دادم...
۹. ای خدا ایران اسلامی ما اینک حالت رودررو قرار گرفتن حضرت علی(ع) در مقابل عمرو بن عبدود در جنگ احزاب را دارد.

• حضرت زینب(س)

در برخی از دست‌نوشته‌های شهیدان، حضرت زینب(س) الگوی صبر و بردباری بوده است.

۱. و تو ای مادر مهربانم مبادا در فقدان من گریه کنی، من می‌دانم که تو چینی نیستی و تو امتحانت را داده‌ای چون تو راه زینب(س) را شناخته‌ای.
۲. برای زینب کبری(س) گریه کنید.
۳. مادرم ممکن است که من شهید بشوم و حتی جنازه‌ام هم به دست شما نرسد، تو باید همانند زینب(س) استقامت کنی.
۴. من این طور احساس می‌کنم که الآن مثل فاجعه کربلاست. شما پدران حبیب وار و شما مادران مثل زینب باید از دین دفاع کرده باشید.
۵. و از تو می‌خواهم که همچون حضرت زینب(س) و حضرت فاطمه(س) زنی نمونه باشید.
۶. و ای خواهر من از تو می‌خواهم که فرزندانمان همچون زینب و حسین(ع) و... پرورش بدهی.
۷. خواهانم از شما می‌خواهم مثل زینب(س) باشید.

• حضرت مهدی (عج)

- بررسی و صایا نشان داد که نام حضرت مهدی (عج) در آغاز تمامی نوشته‌های شهیدان وجود دارد و شهیدان فرمانده واقعی جنگ را حضرت مهدی (عج) می‌دانستند.
۱. و امام عزیز در واقع پیام‌رسان حضرت مهدی (عج) است.
  ۲. و به جبهه جنگ خوزستان شتافتم و روانه کربلای حسینی گشته تا دست تمامی غارتگران روس و انگلیس و آمریکا و غیره را از سر سرزمین مسلمین جهان کوتاه کنم. البته، با برادران به فرماندهی امام زمان (عج).
  ۳. کوتاه‌سخن اینکه همه شما زمینه‌ساز حکومت جهانی امام زمان (عج) هستید.
  ۴. به یاری خدا و مهدی امام زمان (عج) و نائیش امام خمینی هجومی گسترده بر کفر جهانی خواهد شد.
  ۵. توصیه و سفارش من به عموم برادران همان ... و دعای همیشگی که حق اوست یعنی خدایا خدایا تا انقلاب مهدی (عج) خمینی را نگهدار.

۶. و از خدا بخواهید تا به این رهبر عزیز اول عمر عنایت کند. تا انقلاب را به دست صاحبش حضرت مهدی (عج) بسپارد.

- الگوی عدالت گستری

شهیدان، شهادت خود را در راستای انقلاب جهانی حضرت مهدی (عج) و آن را زمینه ساز انقلاب جهانی ایشان و برپایی عدالت در جهان می دانستند.

۱. مهدی موعود این نجات دهنده جهان از شرک و ستم و به وجود آورنده حکومت عدل الهی.

۲. به امید انقلاب جهانی مهدی (عج) امید بر افراشته شدن پرچم لا اله الا الله در سراسر جهان.

۳. و رزمندگان اسلام می روند تا ان شاء الله به یاری خدا و کمک های غیبی ولی عصر امام زمان (عج) پرچم لا اله الا الله را بر سراسر جهان بگسترانند.

۴. تنها امید که بر دل دارم آن است که در این لباس (پاسداری) تا انقلاب حضرت مهدی (عج) از انقلاب اسلامی و اسلام عزیز دفاع بکنم.

- شوق دیدار و انتظار ظهور منجی

در وصیت نامه های شهیدان دیدار و دعا برای ظهور منجی موج می زند.

۱. ای مهدی قائم، ظهور نما که منتظرانت در انتظارند و از شوق دیدار تو بی قرارند بیا که عدل در انتظار ظهور توست.

۲. پروردگارا اگر شهادت در راه خودت را نصیبم کردی در آخرین لحظات عمرم از دیدن امام مهدی (عج) بهره مند بگردان مرا.

۳. همه باید منتظر ایشان باشیم و او را زیاد صدا بزنیم.

۴. منتظر فتح و پیروزی نهایی و ظهور امام عصر و زمان حضرت حجت ابن الحسن (عج) هستیم.

• سایر معصومین (ع)

توسل به سایر ائمه اطهار در وصایای شهیدان به چشم می‌خورد. نظیر مواردی که یاد مظلومیت حضرت زهرا انگیزه حرکت به سوی جبهه جنگ بوده:

۱. ای خدا تو را به حقانیت خاتم‌الانبیا و مظلومیت فاطمه زهرا(س) و خون فرزندش امام حسین(ع).

۲. یا مواردی که آرزوی محشور شدن با حضرت زهرا(س) در نوشته‌های شهیدان موج می‌زند.

۳. که امیدوارم با ابا عبدالله(ع) و فاطمه زهرا(س) محشور شویم.

یا مواردی که حضرت زهرا به‌عنوان الگو به خواهر و مادر معرفی شده است:

۱. و از تو می‌خواهم که همچون حضرت زینب(س) و حضرت فاطمه(س) زنی نمونه باشید.

۲. و ای پدر و مادر عزیز شما ناراحت این نباشید که از نظر ظاهر چیزی از دست شما رفته... و شما در پیش حضرت زهرا روسفید هستید.

۳. وصیت به همسر این است که: از فرزندانم شیر مردی چون مهدی(عج) از دخترم زنی چون فاطمه زهرا بسازی.

۴. موردی که شهیدی نذر شهادت کرده است:... در حرم مطهر امام رضا(ع) نذر کرده‌ام که اگر شهادت نصیبم گردید روز تاسوعا ۴۱ شمع در ۴۱ مسجد بگذارم که امیدوارم زحمت آن را نیز قبول فرمایید. در ضمن مبلغ ۱۰۰۰۰ ریال به صندوق مستمندان و ۱۰۰۰ ریال به حرم مطهر امام رضا(ع) نذر کرده‌ام.

۵. یا آرزوی زیارت حضرت رضا داشته‌اند و شرایط جنگی به آنان اجازه نداده و از پدر و مادر خود درخواست کرده‌اند نایب‌الزیاره باشند:... پدر و مادر عزیزم شما می‌دانید که بعد از ماه رمضان می‌خواستم به زیارت امام رضا(ع) بروم اما موقعیت و مسائل جنگ به من اجازه نمی‌داد که به زیارت روم. حال از شما می‌خواهم که به‌جای من به زیارت بروید و سه روز روزه دارم آن را هم بگیریید اجر شما با خدای بزرگ.

۶. تحلیل یافته‌ها

تحلیل وصیت‌نامه‌های شهدا نشان می‌دهد جنگ تحمیلی، جنگ بر سر خاک و خون نبود، بلکه شهیدان به تبع اعتقاد امام راحل (ره)، جنگ تحمیلی را عرصه نبرد حق و باطل می‌دانستند. این باور در وصایای بسیاری از شهیدان آمده است. بدیهی است با چنین باوری از جنگ، عناصر بسیار زیادی از فرهنگ دینی حضور داشته باشند که یکی از مهم‌ترین آن‌ها توسل به ائمه اطهار است. نتایج تحقیق نشان داد اگرچه یاد خداوند و پیامبر اسلام و اهل بیت ایشان و ائمه اطهار نقش بارزی در حیات و ممات شهدای جنگ تحمیلی داشته اما به باور شهیدان، جنگ تحمیلی عرصه نبرد حق و باطل بوده است. علاوه بر آن نتایج نشان داد بیشترین مؤانست شهدا به ترتیب با امام حسین (ع)، حضرت مهدی (عج)، امام علی (ع) و حضرت زینب (س) بوده است.

در اکثر وصیت‌نامه‌ها، سلام و درود با سرور شهیدان شروع می‌شود. امام حسین (ع) بنا بر روایت خود شهیدان نه تنها معلم آن‌ها بوده، بلکه رهبر و الگوی آنان در زندگی و الهام‌بخش آنان در مبارزه بود. دقت در وصایای شهدای گران‌قدر حاکی از این واقعیت است که الگوبرداری خالصانه آنان از زندگی پیشوایشان امام حسین (ع) چنان با ذهن و جانشان آمیخته است که شهادت در راه خدا آرزویشان می‌شود تا سرانجامی حسین‌وار داشته باشند. در بخش‌های وسیعی از وصیت‌نامه‌های شهدا، شهادت در راه خدا به آرزو تبدیل شده است. بطوریکه الگوبرداری خالصانه آنان از زندگی پیشوایشان امام حسین (ع) چنان با ذهن و جانشان آمیخته است که شهادت در راه خدا آرزویشان می‌شود تا سرانجامی حسین‌وار داشته باشند. تسلی خانواده با توسل به امام حسین (ع) در بسیاری از نوشته‌های شهدای وجود دارد. گویی وصال معبود بر شهیدان عاشق حضرتش یقین شده بود که شهادت خود را در راستای اطاعت از فرمان امام حسین تفسیر کرده و از این‌رو خانواده را به صبوری دعوت می‌کردند و توصیه اصلی‌شان به خانواده و مردم، پیگیری راه امام حسین و تبعیت از ایشان بود.

تأمل در وصایای شهیدان نشان می‌دهد یکی دیگر از الگوهای آنان در زندگی حضرت علی (ع) می‌باشد. به گونه‌ای که یاد حضرت در گفتار و رفتار آنان جاری است و نشانه‌های آن به نحو بارزی در بین شهدا مشاهده می‌شود. آن‌ها اعتقاد داشتند راهشان راه امام علی (ع) است و زندگی را از دریچه چشم حضرت نگاه می‌کردند. آن‌ها حضور در جبهه را فرصت خوبی برای

جبران خطای ناکرده خویش تفسیر می‌کردند تا ادای دین به حضرت شود. حضرت زینب(س) برای شهیدان الگوی صبر و بردباری در برابر مصائب شهادت برادر و یارانش در صحرای کربلا و اسوه مقاومت در برابر دشمنان و داشتن روحیه جنگنده بوده است. حضرت زینب(س) از دو حیث برای شهیدان سرمشق بوده است. نخست از حیث صبر و بردباری در برابر مصائب شهادت برادر و یارانش در صحرای کربلا و دیگری رفتاری است که آن حضرت در برابر دشمنان از خود نشان داد و به الگوی مقاومت تبدیل شد. شهیدان ما با توجه به شناختی که از خانواده (به‌ویژه مادر و خواهر) خود داشتند، در همه حال نگران آنان بودند. لذا به شیوه‌های مختلفی سعی در تسکین آنان داشتند. یکی از این شیوه‌ها معرفی رفتار حضرت زینب در مواجهه با شهادت امام حسین و یارانش بود. آن‌ها بدین‌وسیله از خانواده خود می‌خواستند در مواجهه با شهادت عزیز خود چنان رفتاری در پیش بگیرند. از دیگر ویژگی‌های حضرت زینب(س) که مورد توجه شهیدان جنگ بوده است جنگندگی و روحیه مبارزه آن حضرت می‌باشد.

بررسی وصایای شهیدان نشان داد که نام حضرت مهدی (عج) بعد از نام و یاد خدا، طلیعه تمامی نوشته‌های شهیدان است. نتایج حاکی از آن بود که شهیدان، رهبر انقلاب را پیام‌رسان حضرت مهدی (عج) و نائب بر حق ایشان دانسته و بر این عقیده بودند که امام زمان (عج) فرماندهی جنگ را بر عهده داشته است و آن‌ها در رکاب آن حضرت می‌جنگیدند. چراکه رزمندگان را زمینه‌ساز حکومت جهانی حضرت مهدی (عج) می‌دانستند. اشتیاق ظهور حضرت و اتصال انقلاب اسلامی به انقلاب جهانی حضرت مهدی از مهم‌ترین آرزوهایی است که وصایای شهیدان ما لبریز از آن است. شهیدان، شهادت خود را در راستای انقلاب جهانی حضرت مهدی (عج) تفسیر کرده و آن را زمینه‌ساز انقلاب جهانی ایشان و برپایی عدالت و اهتزاز پرچم توحید در سرتاسر جهان می‌دانستند. آن‌ها لبریز شوق دیدار حضرت بودند. به گونه‌ای که در وصیت‌نامه‌های آن‌ها سرتاسر دعا برای ظهور منجی است.

تحلیل محتوای وصیت‌نامه‌ها نشان داد که از میان ائمه اطهار نام و یاد امام حسین(ع)، امام علی(ع)، حضرت مهدی (عج) و حضرت زینب(س) به طرز قابل توجهی بیشتر از بقیه اشاره شده است. باین حال مواردی از توسل به سایر ائمه اطهار نیز در وصایای شهیدان به چشم می‌خورد. نظیر مواردی که یاد مظلومیت حضرت زهرا، انگیزه حرکت به سوی جبهه جنگ بوده است.

۷. نتیجه گیری و پیشنهادها

تحلیل محتوای وصیت‌نامه‌های شهدای جنگ به عنوان یکی از مهم‌ترین اسناد نوشتاری جنگ نشان داد این وصایا، آینه تمام‌نمای فرهنگ دینی جامعه ما هستند. آثار حضور آشکار یا ضمنی ائمه اطهار در فحوای یادداشت‌های شهیدان سند محکمی است بر این ادعای پرچم‌دار انقلاب که این جنگ، جنگ حق و باطل بود. بررسی وصایای شهدا حاکی از این واقعیت است که از منظر شهیدان، ائمه اطهار نقش‌های متعددی در میدان جنگ بر عهده داشتند که به‌طور خلاصه می‌توان چنین برشمرد: حضرت مهدی (عج) نقش فرماندهی جنگ را بر عهده داشته و شهیدان پا در رکاب آن حضرت تلاش کرده‌اند با نثار خون خود، انقلاب اسلامی خمینی (ره) را به انقلاب جهانی آن حضرت متصل کرده و زمینه‌ساز برپایی پرچم عدالت در سرتاسر گیتی باشند.

از سوی دیگر شهیدان با تشبیه شرایط جنگی با زمان صدر اسلام و نبردی که امام علی (ع) با گروه‌های مختلف داشتند، آرزوی خود را مبنی بر همراهی با آن حضرت و ادای دین با ایشان برآورده می‌دیدند. باین حال شهیدان وقتی در زندگی و مبارزات امام حسین (ع) نظر می‌کردند بر این باور بودند که خون آنان در قیاس با خون امام حسین و یارانش بهایی ندارد و چه فرصتی بهتر از جنگ که عشق و علاقه خود را به سرور و سالار شهیدان نشان دهند. لذا در چنین شرایطی آنان شهادت را آرزوی خود دانسته و بعضاً در پناه حضرت رضا (ع) نذر شهادت می‌کردند تا آرزوی ایشان برآورده شود. به این ترتیب توسل شهدا به امام حسین (ع)، امام علی (ع)، حضرت زینب (س)، حضرت مهدی (عج) و سایر معصومین در بخش‌های مختلف وصایا دیده می‌شود و به مدد نام آن‌ها سعی در تسلی خانواده و معرفی آن بزرگان به عنوان الگوی زندگی داشت‌ه‌اند. به گونه‌ای که نگرانی از خانواده نیز نمی‌توانسته مانع از آرزوی شهادت‌طلبی آنان باشد. چه در این حالت حضرت زینب (س) و حضرت فاطمه (س) از بزرگانی بودند که اسباب تسلی خانواده را فراهم ساخته و آنان را دعوت به صبر و استقامت می‌نمودند.

اشاره داشتن شهدا به وقایع تاریخی و مذهبی و گام برداشتن در مسیر عاشورا، ذکر نمادها و اسطوره‌های تاریخی و مذهبی، ذکر احادیث از بزرگان دین در متن وصیت‌نامه، همگی نشان از تبعیت و پیروی آن‌ها از بزرگان دین دارد. مهم‌تر آنکه ذکر نام پیامبر (ص)، ائمه (ع) و بزرگان دین و توصیه به پدر و مادر، همسر، خواهر، برادر و فرزندان در مورد توجه به رفتار و گفتار این

بزرگان، خود بیانگر ارادت و الگوپذیری آن‌ها از بزرگان دین است که در بخش‌های مختلف وصیت‌نامه شهدا به صورت آشکار و نهان آمده است و به صورت دسته‌بندی شده در بخش یافته‌های این مقاله ارائه شده است.

امروزه تهیه وصیت‌نامه‌های شهدا به صورت مکتوب و یا تهیه و پخش برنامه‌های مختلف در رسانه ملی برای اکثریت نسل جوان و حتی میانسال که از دوران جنگ و دفاع مقدس فقط خاطره‌ای دور و مبهم و یا حتی داستان وار در ذهن دارند، کافی نیست و چه بسا برای این نسل در دنیای متنوع امروز اثربخش و جذاب نباشد؛ اما از طرفی بیان اندیشه‌ها و اعتقادات شهدا که گنجین‌های ارزشمند بوده و بخش مهمی از آن‌ها در وصیت‌نامه‌ها منعکس شده است، برای نسل حاضر ضروری است.

مهم‌ترین هدف از انجام تحقیق، استفاده از نتایج آن‌ها و اشاعه و زمینه‌سازی برای استفاده از یافته‌های پژوهشی است. انجام تحقیقاتی از جنس تحقیق حاضر، صرفاً به شناسایی مضامین و اعتقادات و ارزش‌های شهدا می‌پردازند، اما می‌توان پس از این شناسایی، برای بازتولید هویتی ایرانیان به انتقال ارزش‌ها و اعتقادات رزمندگان دیروز و ایجاد همدلی بیشتر نسل امروز با آن‌ها و فضای جنگ و دفاع مقدس پرداخت و برای دستیابی به آن از ابزارهای فرهنگی و علم جامعه‌شناسی کمک گرفت. شواهد تجربی و یافته‌های حاصله از نگرش‌سنجی‌های مختلف در جامعه امروز حکایت از آن دارد که تغییر دیدگاه و نگرش افراد جامعه نسبت به دفاع مقدس و رزمندگان ضروری است. لذا می‌توان با مداخله و از طریق جامعه‌شناسی بالینی و ابزارهای اجتماعی و فرهنگی به سمت تغییر دیدگاه مردم گام برداشت و نسل امروز را با رشادت‌ها و باورهای معنوی و خالصانه شهدا آشنا کرد.

فهرست منابع

۱. آقایی، حسین (۱۳۹۰). «تحلیل ساختاری و محتوایی وصیت‌نامه‌های شهدای دفاع مقدس». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان، استاد راهنما: دکتر طاهره خوشحال دستجردی.
۲. چهارقانی، رضا (۱۳۹۶). «ادبیات پایداری در ایران - بازشناسی مؤلفه‌ها، فرصت‌ها و چالش‌ها، ادبیات پارسی معاصر». پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی. سال ۷. ش ۲. صص ۱-۲۳.
۳. حیدری چروده، مجید (۱۳۸۹). بررسی میزان پابندی ادارات دولتی مراکز استان‌های شرق کشور به قوانین و مقررات مربوط به خانواده‌های شاهد و ایثارگر. مشهد: بنیاد شهید و امور ایثارگران انقلاب اسلامی استان خراسان رضوی.
۴. خسروی زارگز، مسلم و بخشی، سمیه (۱۳۹۶). «انگیزه‌سنجی رزمندگان اسلام برای حضور در دفاع مقدس، بررسی محتوای وصیت‌نامه‌های شهدا». دوفصلنامه علمی - پژوهشی پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی. دانشکده علوم انسانی اسلامی و قدرت نرم دانشگاه افسری و تربیت‌بدنی پاسداری امام حسین (ع)، س ۷. ش ۱۵. صص ۱-۲۸.
۵. ربیعی، علی و تمنایی، امیرحسین (۱۳۹۲). «تحلیل گفتمان وصیت‌نامه شهدای جنگ تحمیلی». مجله علمی پژوهشی مطالعات جامعه‌شناختی، دوره ۲۰. ش ۲. صص ۱۶۱-۱۸۶.
۶. رفیع پور، فرامرز (۱۳۸۵). توسعه و تضاد. تهران: شرکت سهامی انتشار.
۷. سارتر، ژان پل (۱۳۸۸). ادبیات چیست. ترجمه ابوالحسن نجفی و مصطفی رحیمی. تهران: نشر نیلوفر.
۸. شرفی، ابوالفضل (۱۳۷۸). بررسی آرمان‌های اقتصادی سرداران شهید و رابطه آن‌ها با وضعیت فعلی جامعه. مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.
۹. صدیق اورعی، غلامرضا (۱۳۷۹). توغیب‌ها و تحذیرها در کلام سرداران شهید. مشهد: جهاد دانشگاهی مشهد.
۱۰. صدیق اورعی، غلامرضا (۱۳۷۹). مقایسه آثار قلمی - کلامی سرداران شهید خراسان با کلام امام خمینی (ره). مشهد: جهاد دانشگاهی مشهد.

۱۱. صدیق اورعی، غلامرضا (۱۳۸۵). «تحلیل محتوای وصایا و آثار فرهنگی شهدا». مجموعه مقالات علمی و پژوهشی دفتر مطالعات و تحقیقات بنیاد شهید و امور ایثارگران. سالنامه پژوهش. ش ۱. تهران: شاهد.
۱۲. - عبدی، فریدون (۱۳۹۵)، «تحلیلی بر وصیت‌نامه شهدای دفاع مقدس به عنوان مهم‌ترین ارزش فرازمانی و فرامکانی جهت دهنده پیشرفت نهمین کنگره پیشگامان پیشرفت». برگزارکننده: مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت. تاریخ برگزاری: ۱۳۹۵/۲/۳۰. تهران
۱۳. مقصودی خصربیکی (۱۳۷۷). تحلیل محتوای وصیت‌نامه‌های سرداران شهید. تهران: بنیاد شهید و امور ایثارگران انقلاب اسلامی.
۱۴. محمودی، مهدی و توکلی‌زاده راوری، محمد (۱۳۹۵). «ترسیم نقشه موضوعی اسناد جنگ تحمیلی (مطالعه موردی وصیت‌نامه فرماندهان پاسدار شهید استان کرمان). فصلنامه گنجینه اسناد. سال ۲۶. دفتر ۴. صفحات ۹۳-۸۲.
۱۵. مجموعه دستورالعمل‌های مرکز اسناد ایثارگران (۱۳۸۷). به کوشش اداره کل جمع‌آوری. نگهداری و تنظیم آثار ایثارگران. چاپ اول. تهران: مؤسسه فرهنگی هنری شاهد.